

Iš Jono Kubiliaus atsiminimų

NAŠTĄ UŽKRAUNA MAN

Kartą 1958 m. žiemą (tai galėjo būti vasario mėnesį) A. Jucys prasitarė, jog daug kas kalbą apie mane kaip apie būsimą Vilniaus universiteto rektorių. Į tokias kalbas nekreipiau dėmesio. Maža kas ką pakalba! Kas čia gali mane su „rimtomis“ biografijos „dėmėmis“ skirti į tokį postą!

Maždaug tuo laiku kartą paskambino J. Bulavas ir pasiūlė pereiti dirbti į Fizikos-matematikos fakultetą prodekanu su perspektyva ateityje pasidaryti dekanu. Padėkojau, bet nesutikau. Formaliai mano tuolaikinė tarnybinė vieta atitiko prorektorius pareigas. Tačiau ne tai buvo svarbu. Man rūpėjo mokslas, galimybės plėtoti matematiką Lietuvoje.

Neužilgo paskambino iš CK ir pakvietė užėiti pas Vladą Niunką. Tada jis buvo sekretorius ideologiniams reikalams ir kuravo mokslą. Gavęs leidimų biure atitinkamą dokumentą, atsiradau jo kabinete. Maloniai priėmė ir ėmė klausinėti apie mūsų institutą, jo problemas. Trumpai papasakojau. Institute tada buvo kuriama radiologinė laboratorija. Tuo laiku buvo madinga kalbėti apie branduolinę fiziką. Ir mūsų akademijoje buvo manoma kai ką daryti. Buvo tam tikslui paruoštas ir vienas bendradarbis – Kęstutis Makariūnas. Kuriamai laboratorijai reikėjo tinkamų patalpų. Apie tai irgi papasakojau V. Niunkai. Jis tuoj pat paskambino Plano komisijos pirmininkui Jonui Laurinaičiui, teiraudamasis, ar negalėtų mums padėti.

Tačiau jau tada man atrodė, kad V. Niunka mane pakvietė kitu tikslu. Paprasčiausiai norėjo pamatyti, kaip aš atrodau. O gandas apie mano kandidatūrą buvo tyčia paleistas, norint sužinoti visuomenės nuomonę. Tai – senas ir žinomas metodas.

Kaip jau pasakojau, 1958 m. birželio 26 d. buvau Leningrade Wolfgango Richterio disertacijos gynime. Iš to universiteto rektorato per Matematikos-mechanikos fakultetą man perdavė, jog manęs ieškąs iš mūsų CK mokslo ir kultūros skyriaus vedėjas Vytautas Uogintas ir prašąs paskambinti. Nujaučiau, kas čia darosi, todėl prašiau pasakyti, kad manęs neradę. J. Linnikui papasakojau apie numatomą man postą. Jis paabejojo, ar verta mokslininkui eiti į tokį darbą, nors, antra vertus, atsirandą daugiau galimybių parinkti gerų kadru mokslui.

Grižęs sužinojau, jog buvo norėta, kad aš dalyvaučiau birželio 27 d. CK biuro posėdyje, kuriame buvo svarstomas ir šalinamas iš rektorius posto Juozas Bulavas. Gerai, kad nebuvau.

Tačiau tuoj pat buvau iškviestas pas V. Niunką, kuris be didelių įžangų pasiūlė man būti paskirtam VU rektoriumi. Aš jam priminiau savo biografiją bei jos „griekus“ ir nusistebėjau, kaip aš galiu būti skiriamas į tą postą. Aš jo nenorėjau. Turėjau nemažų mokslinių planų. Mesti jų nenorėjau. V. Niunka nepasidavė. Matyt, jau iš anksto buvo susitarta. Aš net nemandagiai priminiau CK telegramą dėl mano doktorantūros. V. Niunka pareiškė nieko nežinąs (gal ir neatsiminė, juk buvo tiek daug svarbesnių reikalų). Aš jam atrėžiau, jog jis pats tą telegramą pasirašęs. Niunka neturėjo ką sakyti. Po ilgų derybų mane nusitempė pas A. Sniečkų. Pastarasis įžangai pasakė, jog, spendžiant iš žmonių kalbų, manęs, kad aš esąs daug stambesnis. Atsiliepiu, jog tai turbūt pavardės sugestija. Toliau vyko panašus pokalbis, kaip ir su V. Niunka. Jis baigėsi ne mano naudai.

Teko apsispręsti. Ar pasirinkti mokslininko kelią, ar imtis įstaigos, kad ir mokslinės, vadovo darbo. Kur būčiau naudingesnis visuomenei, Lietuvai? Po ilgų svarstymų ir dvejojimų suvokiau, jog antrasis pasirinkimas svarbesnis mūsų kraštui, nors man asmeniškai ir mažiau naudingas. Moksle, nors sąlygos ir laikmetis nebuvo palankūs, jau buvau kai ko pasiekęs. Amžius kūrybai buvo palankus. Antra vertus, rektoriaus darbas buvo daug sunkesnis ir pavojingesnis. Juk teks vaikščioti skustuvo ašmenimis. Tiesa, šiokią tokią praktiką jau turėjau.

Iki šiol daug kas mane klausinėdavo, kodėl aš buvau pasirinktas Universiteto rektoriumi. Į tai negaliu atsakyti, nes niekada pats nesu klausinėjęs valdžios žmonių, kokie buvo motyvai, nesu knaisiojęsis archyvuose. Gal nieko nebūčiau ir radęs. Galima tik spėlioti. Matyt padarė įspūdį mano daktaro disertacijos istorija. Gal buvo ir koks noras atsisteisti už trukdymus. Be to, aš buvau, berods, trečias Lietuvoje pokario metais apgynęs daktaro disertaciją. Tokie buvo bene tik A. Jucys ir Z. Januškevičius. Gal galėjo būti ir motyvas, kad aš jaunas, neturiu „uodegos“ ir, be to, būsiu paklusnesnis. Po kažkiek metų girdėjau, kad mano kandidatūrą A. Sniečkui pasiūlė J. Matulis. Tačiau jis pats man nėra niekada apie tai prasitaręs. 2004 m. S. Lazutka kartą prasitarė esą tai buvusi jo idėja. Netikiu.

Birželio 30 d. buvo sukviestas Universiteto partinės organizacijos susirinkimas, kuriame V. Niunka supažindino su CK nutarimu dėl J. Bulavo. Žinoma, pakvietė ir mane. Kažkas paprašė pasakyti, kas numatomas rektoriumi. V. Niunka pasakė, jog tai esąs aš. Docentas Vladimiras Kostelnickis (1892 01 05 Krekenavoje – 1983 01 04 Vilniuje) suabejojo, ar aš nesąs per jaunas tokiam postui (nors man buvo jau beveik 37 metai).

Kitą dieną (liepos 1?) mane iškvietė į CK biuro posėdį. Čia aš vėl pradėjau kalbą nuo savo biografijos. Motiejus Šumauskas sustabdė mane, pareiškęs, kad jiems tai žinoma. Tada pasakiau, jog gerai, kad žina, todėl tegul ateityje man nepriekaištaują. Buvau patvirtintas. A. Sniečkus patarė pakeisti abu prorektorius: Eugenijų Meškauską ir Steponą Jankauską. Aš pasakiau, jog tai reikia daryti neskubant. Pradžioje man reikia susipažinti su darbu universitete. Tam pritarė ir J. Matulis (tada jis buvo kandidatas į CK biuro narius; N. Chruščiovo reformų įtakoje į partinius organus buvo įtraukiama daugiau mokslo žmonių ir, apskritai, inteligentijos atstovų).

Turėjau skubiai važiuoti į Maskvą į Aukštojo mokslo ministerijos kolegijos posėdį. Liepos 2 vakare išvykau traukiniu, o liepos 3 iš ryto atėjau į Ministeriją, kuri tada buvo Ždanovo gatvėje, nr. 11. Ji buvo įsikūrusi pastate, priklausančiame Architektūros institutui. Pradžioje, kaip buvo liepta, paskirtu laiku 14 val 45 min nuėjau į 107 kambarį, Kadru apskaitos ir valdymo skyrių pas ministro pavaduotoją, kuris kuravo kadru reikalus. Jis be jokios įžangos iš karto pareiškė, jog apie nesutikimą dirbti rektoriumi nėra prasmės kalbėti. Tai jau esą išspręsta respublikoje. Po trumpo pokalbio su juo nuėjau pas pirmąjį ministro pavaduotoją Michailą Aleksiejevičių Prokofjevą. Pagal specialybę jis buvo biologas, mokslų daktaras, vadovavo katedrai Maskvos universitete. Prieš darbą ministerijoje buvo darbavęs CK mokslo skyriuje. Dabar jis buvo universitetų, juridinių ir ekonominių aukštųjų mokyklų valdybos viršininkas. Ten be formalaus pokalbio paprašiau, kad padėtų su etatais ir finansais. Jis man patarė kalbėti apie tai kolegijos posėdyje. O grįžus namo, gerai susipažinti su padėtimi ir tada atvažiuoti tuos klausimus spręsti. Turėjau rugsėjo mėnesį važiuoti į konferenciją Vengrijoje. Tai buvo forminama per TSRS Mokslų akademiją. Paprašiau jo sutikimo. Be to, paprašiau, kad išleistų atostogų po pareigų perėmimo. Su viskuo sutiko.

Kolegijos posėdyje man niekas nedavė išsižioti. Matyt, svarstomų klausimų buvo daug, o rektoriaus tvirtinimas – grynas formalumas. Po to kažkas iš ministerijos pasiuntė mane nueiti kitą dieną į TSKP CK mokslo skyrių. Dalis aukštųjų mokyklų rektorių buvo TSKP CK nomenklatūroje. Tarp jų buvo ir Vilniaus universiteto rektoriaus postas. Tačiau tai nebuvo aukštas nomenklatūros lygis. Perėjus 1959 metais į respublikos priklausomybę, dar kuri laiką mane laikė TSKP CK nomenklatūroje. Vėliau pervedė į LKP CK nomenklatūrą. „Generalgubernatoriaus“ N. Mitkino laikais buvo net sumanyta Mokslų akademijos prezidiumo narius (išskyrus prezidentą) ir rektorius perkelti į miestų partinių komitetų nomenklatūrą. Mokslų akademijos žmonės sukėlė triukšmą. Viskas liko po senovei.

Nakvynės nebuvo susiradęs. Artimų pažįstamų Maskvoje neturėjau. O gauti vietą viešbutyje buvo neįmanoma. Paprašiau ministerijoje padėti. Kažkas iš pareigūnų atsiprašęs pasiuntė į bendrabutį, esantį Neglinnaja 29/14. Bendrabutis, deja, buvo ne rektoriškas. Jo vedėja buvo kažkokia Anna Dmitrijeva.

Laikas CK buvo paskirtas liepos 4 d. 12 val. III įėjimas į man reikalingą pastatą buvo netoli Dzeržinskio metro stoties. Čia ketvirtojo aukšto 431 kambaryje radau tokį Žautikovą. Tai buvo tamsiaveidis, kresnas, vidutinio ūgio vyriškis. Jis jau turėjo rankose mano asmens bylą. Ir pradėjo kratyti biografiją. Nepatiko net brolis Juozas, kad jis dirbęs sodininku. Esą tai senuko darbas. Reikėjo tą farsą nutraukti. Kietai pareiškiau, jog aš į joki rektoriaus postą nesiveržiu. Mane verčia į jį eiti. Todėl jo kalbos niekam nereikalingos. Jei aš netinku, tai tegul pasako. Aš būsiu tik dėkingas. To užteko. Plokštelė buvo pakeista. Pasidarė mandagus ir paslaugus, net pasiūlė nueiti į tame pastate esantį bufetą užkąsti ir pats palydėjo. Pasigyre esąs žemės ūkio mokslų kandidatas.

Grįžau namo ir, berods, liepos 5 d. užėjau pas J. Bulavą į Universitetą. Sukvietėme skyrių viršininkus ir pavedėme jiems parašyti perdavimo akto projektą. Aš net pridėjau pageidavimą, jog rašytų objektyviai, nes teks atsakyti už tai, ką

bus parašę.

Tai užėmė kiek laiko. Todėl tik liepos 18 d. pasirašėme aktą. Mažoje auloje (tada ją vadino Kolonų sale; vėliau gražinau jai tikrąjį vardą) buvo surengtas nedidelis posėdis. Atėjo šiek tiek Universiteto darbuotojų (buvo atostogų metas), daugiausia iš administracijos. Iš Maskvos atvažiavo universitetų valdybos viršininko pavaduotojas Dmitrijus Aleksandrovičius Lysenka, kuris kuravo ūkio bei administracijos reikalus. Posėdis buvo trumpas. Ir gana formalus. Juk rektorių „nuėmė“ už politinius dalykus. Niekas nedrįso ką nors sakyti. Tik D. Lysenka pasakė, nieko nežinodamas, komplimentų J. Bulavui, o dėstytoja J. Tijūnelytė–Šimkauskienė (ji tada buvo universiteto profsąjungos komiteto narė) padėkojo J. Bulavui ir įteikė gėlių. Kažkas pranešė apie viską Centro Komitetui. Lysenka tuč tuojau buvo iškvieštas į ten ir gavo pylos. Pergyveno ir Tijūnelytė. Suradusi mane, mėgino mane atsiprašinėti. Aš ją nuraminau.

Vakare S. Jankauskas pas save Valakampiuose suruošė vakarienę svečiui pavaišinti. Į ją, be manęs, atėjo dar greta gyvenęs partijos Lenino rajono komiteto pirmasis sekretorius Antanas Burkauskas, dėl savo didelių gabaritų galvos pravardžiuojamas „Didžgalviu“.

Kitą dieną išlydėjome svečią į traukinį. Pakeliui prof. S. Jankauskas Halės turguje nupirko jam krepšį braškių.

J. Linnikas pasveikino su valstybine premija ir su rektoriaus postu. Jis priminė, kad yra trys rektoriai matematikai: I. Petrovskis – Maskvos, A. Aleksandrovovas – Leningrado ir J. Kubilius – Vilniaus universitetų.

Mano paskyrimas buvo apiformintas Aukštojo mokslo ministro įsakymu nuo liepos 3 d. Buvo parašytas ir Universiteto įsakymas, patvirtinąs paskyrimą nuo tos datos. Mokslų akademija atleido mane iš pirmaeilių pareigų taip pat nuo 1958 liepos 3 d. Likau vadovauti sektoriui antraeilininku (su 1950 rb. atlyginimu; nuo 1959 09 01 tas atlyginimas jau buvo 2150 rb., kadangi turėjau 10 metų stažą). Man, kaip turinčiam daktaro laipsnį, nuo liepos 18 d. buvo mokama 6000 rublių alga. Nuo tos pačios dienos aš buvau laikomas nedirbančiu Bendrosios matematikos katedros etatiniu darbuotoju. Už pedagoginį darbą fakultete man buvo mokamas valandinis atlyginimas. Kadangi neturėjau docento vardo (tik vyresniojo mokslinio bendradarbio), tai buvo mokamas pats žemiausias atlyginimas. Buvau paskirtas Universiteto tarybos mokslo laipsniams teikti pirmininku.

Imdamasis vadovauti Universitetui, užsibrėžiau siekti dviejų pagrindinių dalykų: išlaikyti jį lietuvišką ir paversti tikru moksliniu universitetu. Per pirmą viešą posėdį Universitete pareiškiau dėsiąs visas pastangas, kad Universitetas galėtų didžiuotis ne tik savo ilgaamžė istorija. Deja, dar ir istoriją reikėjo susigražinti. Tiems tikslams siekti reikėjo ne tik užsispyrimo, atsparumo spaudimui, bet ir diplomatijos, lankstumo, išradingumo.

Manęs laukė ir didelis sunkus administracinis darbas. Tiesa, šokią tokią administracinio darbo patirtį turėjau: buvau dirbęs Parengiamųjų kursų direktoriumi ir Instituto direktoriaus pavaduotoju. Tačiau dabar darbo sritys ir apimtys buvo nepalyginamai didesnės.

Kokių perėmiau Universitetą? Jame buvo 7 fakultetai: Ekonomikos, Teisės,

Istorijos ir filologijos, Fizikos ir matematikos, Chemijos, Medicinos, Gamtos ir 3 atskiros katedros: Karinio parengimo, TSKP istorijos, Fizinio lavinimo ir sporto. Iš viso buvo 58 katedros. Dėstytojų buvo 366, tarp jų profesorių ir daktarų 16, docentų ir mokslų kandidatų 104. Be to buvo 50 dėstytojų antraeilininkų. Administracijos ir valdymo personalo buvo 82 etatai ir 194.5 administracijos ūkio, bibliotekos darbuotojų etatų. Biblioteka turėjo 1 556 652 egzempliorius knygų.

Studentų buvo 3436 dieniniame skyriuje, 2206 neakivaizdininkų ir 13 vakariniame skyriuje.

1960 m. vasario mėn. 10 d. Aukščiausioji atestacinė komisija man patvirtino profesoriaus mokslinį vardą. Tiesa, prieš tai tų metų sausio 12 AAK inspektore Kuznecova paprašė atsiųsti įsakymo apie išrinkimą profesoriumi kopiją. Matyt, neatidžiai skaitė dokumentus, todėl nepastebėjo, kad aš esu rektorius ir negaliu būti konkursu išrinktas. Teko tai priminti. Profesoriaus vardas ir Universitete buvo patvirtintas atitinkamu įsakymu.

Spauda mane pareklamavo. Įvairiuose leidiniuose tais metais buvo apie mane užsimenama. Gal įdomiau paminėjo „Vakarinės naujienos“. Apie keletą žmonių jie įdėjo draugiškus šaržus su eilėraštukais. Mane pavaizdavo kopiantį laiptais, padarytais iš knygų ir parašė dvielį:

*„ viršūnę mokslo šviesią
Nesvyruodams, ženki tiesiai.“*

Žmogišką šiltą apybraižą „Literatūroje ir mene“ parašė J. Mačiulis, pavadinęs „Mokslo daktaras“. Tiesa, joje yra ir literatūrinės išmonės.

Iš to laiko liko ir kita žurnalistų išplatinta legenda. Kartą pas mane Universitete lankėsi užsieniečiai, lydimi žurnalistų. Užėjo kalba apie mano amžių. Rusų kalba leidžiamame žurnale „Amerika“ ką tik buvo tilpęs straipsnis apie Harwardo universiteto prezidentą. Buvo teigiama, kad jis esąs pats jausias pasaulyje rektorius. Jam tada buvę 38. O man tik 36 (tačiau jau greitai sukako ir 37). Taip ir pasklido žurnalistų dažnai vėliau kartojamas faktas, kad aš esąs jausias pasaulyje rektorius.